

GRÓH GÁSPÁR

Örökség és modernitás

Márkus Béla: Ágh István

Ha valaki egy alkotóról született monográfiát kíván bemutatni, aligha tud ellenállni annak a készítésnek, hogy ne csak az előtte lévő könyvről, hanem az annak tárgyát jelentő életműről is kifejtse nézeteit, akár egyetért a szerző elgondolásával, ítéleteivel, akár vitába akar szállni velük. Nem valószínű, hogy jelen sorok írója más utat tudna járni. Éppen ezért előljáróban le kell szögeznie: ez egy nagyszerű könyv egy kitűnő költőről. Sajnos kevesen olvashatják, mert a Művészeti Akadémia tagjait bemutató monográfiásorozat köteteinek megszerzése átlagos földi halandó számára nem könnyű: úgy tűnik, nem annyira a kortárs olvasóknak, mint az utókornak készülnek, mintegy jelezve, hogy a testület – szándékai szerint – halhatatlankat soroz tagjai közé. A kötetek a valahai szamizdat kiadványokéhoz hasonlítható hozzáférhetősége azért nagy baj, mert az irodalom iránti érdeklődés hanyatlásával összefüggésben a szakirodalom olvasóinak száma négyzetes arányban csökken. De még ez a szomorú tény sem adhat felmentést a terjesztés *kötelezettségének* teljes föladására: Ágh István és Márkus Béla ennél többet érdemel.

Bár tudható, hogy szuverén alkotókat mindig bánt, ha hozzájuk hasonlóan szuverén alkotó közvetlen hozzátartozójukkal összekötve, mintegy összecsomagolva beszélnek, gondolkoznak róluk, ezúttal mégis többször is figyelmen kívül kell hagynunk ezt az érzékenységet. Némely összefüggésben kikerülhetetlen az a tény, hogy Ágh István Nagy László öccsének született, és ez nemcsak művük születésének előtörténetében kapcsolta össze pályájukat, hanem erősen befolyásolta a fiatalabb testvér életútját, fogadtatását. Nagy László költészete már életében egyike lett a kortárs magyar líra háromszögelési pontjainak, így más költők munkásságát illetően is óhatatlanul szólni kell róla. Ágh István munkásságáról beszélve is. Nem a közös gyökerek, hanem a szellemi rokonság vagy éppen különbözőség érzékeltetése okán. Így rögtön abban az összefüggésben is, hogy vannak költők, akiknek életműve szinte ősrobbanásszerűen indul, míg másoké egy evolúciós folyamat keretében bontakozik ki. Rögvest kínálkozik a példa, hogy Nagy Lászlót inkább az előbbi, Ágh Istvánt a második csoportba soroljuk. (Eltételezve attól, hogy tiszta típusok nincsenek, hiszen *semmi sincs egészen úgy*.) Márkus könyvéből azt az utat ismerhetjük meg, amelyen haladva Ágh István fokról fokra jutott költészete csúcsaiig – nem vitatva, hogy magasról indult. És nem tekinthetünk el attól a tényről sem, hogy a pályakezdés rendkívül elismerő kritikai visszhangja nemcsak az ígéretes tehetséget és műveket ismerte el. Az első kötetek kedvező fogadtatása okán Márkus Béla leszögezi: Ágh István nem a hatalom kedvence volt, hanem a kritikusoké. Valóban (néhány szint alatti bírálattól eltekintve), fontos és jelentős kritikusok méltatták és tartották nagyra e köteteket. A kritikai visszhangot teljességében ismerő monográfus ugyan nem írja le, de idézeteiből érezhető, hogy Ágh kritikái fogadtatását akarva-akaratlanul befolyásolta egy művein kívüli körülmény. Az, hogy az irodalmi élet és a kritika nagyon is számon tartotta, hogy Nagy László öccse. Ennek lenyomataként a neki szóló szimpátiában kimondatlanul is ott volt a bátyja iránti csodálatba hajló rokonszenv: legfontosabb méltatói kezdetben többnyire Nagy László kiemelkedő ismerői, népszerűsítői voltak, Kiss Ferencről Vasy Gézáig, Domokos Mátyásig. Vagyis az irodalmi szekértáborok logikája beépült fogadtatásába, ami a maga útjára lépő költőnek akár bántó is lehetett, és a kedvező visszhang örömebe némi ürmöt vegyíthetett. Sajátos ellensúly, hogy ott volt és van ez máig az elutasításában is. Az értékekre nem figyelő, háborús logikára épülő lekezelés példája az, ahogyan a Nagy László költészete sem nem kedvelő, sem nem értő – Ágh által csak névbetűivel jelölt – K. E. ír róla (akinek dolgozatához írt széljegyzete a *Bűnbeesés előtt* címmel olvasható [*Hívás valahonnan; Válasz hazulról*]).

Az autonómiáját nem készen kapó, hanem azt kivívni kényszerülő költőt ez a helyzet sokáig kisértte – miközben bátyjával való viszonya különlegesen mély, a szokványos testvéri kapcsolatnál összetettebb volt. Ebben a szeretet, tisztelet, sőt a költészetének kijáró csodálat volt a meghatározó, ugyanakkor ösztönzést jelentett a függetlenség, a saját út keresésére. E viszony bonyolultságá-

ra utal Nagy László naplójának egy Márkus Béla által idézett bejegyzése. Eszerint egy futólagos találkozásukkor öccse „mégiscsak kinyögi, hogy utálja a népi-nemzeti vonalat a költészetben, s azokat, akik engem [Nagy Lászlót] a zászlajukra tűztek”. A futólag elejtett kijelentés mögött alighanem egy friss bántás-bántottság állhatott, de kifejtetlenségében félreérthetően. Azt azonban így is jelzi, hogy Ágh István számára egyfelől elfogadhatatlan, hogy családi-származási alapon, felszínes könnyedséggel jelöljék ki helyét a késő- vagy utónépi lírában, és ezt követően meg is követeljük, hogy megfeleljen egy ilyen olvasat szerinti elvárásnak. Ezt a fajta „népnemzetiséget” okkal utasítja el, mert nyegleségével durván sérti a maga útját kereső költő érzékenységét: minden alkotó elemi igénye, hogy saját jogán ítéljék meg. Másrészt költészetének Nagy Lászlóéval családi alapon történő összekapcsolása okkal bántotta azért is, mert eleve más utat választott, ideértve a székertábor-logikához való viszonyát is. Nagy László népi ihletettsége, látomásos világa erőteljesen különbözött attól, ami az ő versmodelljében formálódott. Ezért különösen méltatlannak érezhette, hogy a lényegét illetően olvasatlanul, nem tudják máshol látni, mint Nagy László hatalmas árnyékában.

Márkus Béla egyetlen pillanatig sem esik ebbe a hibába. Ha Nagy László költészetéről valamely okból mégis szót kell ejtenie, akkor az éppúgy a maga költői és irodalomtörténeti összefüggései okán történik, ahogyan a kor más költő kiválóságainak életműve esetében. Amennyiben a költő testvér családtagként mégis felbukkan, azt a közös szocializáció, a szülőföld, a szülőfalu, a családi háttér árnyalt bemutatása indokolja. Márkus Béla számára magától értetődik az Ágh-életmű részleteiben és egészében autonóm volta; árnyalt pontossággal mutatja be azt, ahogyan saját útját járva, emberségét, értékrendjét, verseszményét megvalósítva hűséges marad a kibocsátó közösség iránt. Ezt az akár sorsszerűnek is mondható hűséget az e közezből történő, ugyancsak élete meghatározójának számító kitörés, az elszakadás közben sem adja fel. Mert más dolog a belső meggyőződésből fakadó hűség, és más a kényszerű röghözkötöttség. A szellemi kalandozás szabadságába belefér a modern városi kultúra befogadása, a nagyvilág új törekvéseire való nyitottság, a kortárs neoavantgárd törekvések megismerése. E téren elsősorban olyan, a sajátos kulturális politika viszonyai között, azok ellenére az irodalomban elképzelhetőnél szabadabban kísérletező és alkotó képzőművészek álltak közel hozzá, mint például Erdély Miklós és Altorjai Sándor, akik emblemikus alakjai voltak a magyar szellemi élet befagyott struktúráival való radikális szakításnak.

Márkus könyvéből kiviláglik Ágh István világképének két alapeleme: egyfelől az archaikus vonásait őrző szülőfalu emberi, közösségi, természeti világának öröksége, másfelől a modernitás, a megváltozott világ szinte kizárólagosan városi, sőt nagyvárosi közegben kiteljesíthető igénye. Látható az is, hogy Ágh ugyan otthonos mindkét világban, de mindegyikben hiányzik neki a másik: a kettős fél-otthonosságban végül is otthontalan marad. Életművében többnyire megfoghatatlanul, de már-már a valóság erejével van jelen ez a hiány, amit az enyhít, hogy magától értetődő természetességgel léphet át egyik világából a másikba. Költészete ennek megfelelően sokféle választ ad akár a végső kérdésekre is, de őt magát ezek egyike sem elégíti ki egészen. Az azonban kétségtelen, hogy a költői és a személyes én között föl-fölerősödő feszültséget feloldani csak az a táj, az a falu, az ház tudja, ahol először a világra csodálkozott. Átfogó természetélménye nem nosztalgikus bukolika: közvetlenségével, intenzitásával és kozmikus kitekintésével, mikro- és makrovilágával, a modern természettudományok világképét is magába építve metafizikai távlatot kap.

Márkus olvasatában az alkotói lét két pólusa a költői érzékenység, az ebből adódó sérülékenység ellenére is összetalálkozhat, és a költő megtalálja a maga útját azokhoz az értékekhez, amikbe lehet és érdemes kapaszkodni: könyve vége felé mondja ki azt, amiben az Ágh-életművet meghatározó legfontosabb törvényszerűséget látja. Az *Ady-szimfónia* néhány sorát idézi és kommentálja: „»Mikor a kisdíákot Nagykárolyba vitte a lovaskocsi a húsz kilométeres úton, valami olyan élethosszig tartó vándorlás, mindenkori ideiglenesség kezdődött, melyben csak az érmindszenti ház, a családi tűzhely maradt biztos. Egyetlen irány, sosem szűnő végállomás...« – kezdődik egy alfejezet, *A költő otthon*, s már most gyanakodhatnánk, nem tollhiba történt, Ágh István ön-életírásába Pápa vagy Tapolca helyett véletlenül Nagykároly neve került” – indul a sorsképletet rögzítő okfejtés, amely aztán ismét Ágh soraiba fut, amelyekben egymásra vetül az Iszkárról és az Érmindszentről induló költők sorsa. „Az elshunó, valóságos tájak átúsznak a lélek tájain, s jellenné válik a múlt. Aki Párizsban magyar, Pesten vidéki, falujában városi [...] A szülőföld bölcsője, abszolút tája ennek a versvilágnak. Hozzá kötődik minden tudatmélyi élmény” – szól Ady ürügyén a költő vallomása.

De a szellemi létezésben nincs végleges ember, a költő folyamatosan születik, ezért szülőföldje pusztán egy véletlenszerű ajándékként kapott helyszín, földrajzi térség. A szellemi szülőföld-enél többet jelent, összetettebb fogalom. A magyar irodalom térképének kivételes pontjává vált Iszkázon kívül Ágh szülőföldje (sőt *újrászülőföldje*) lesz a Kossuth tér (ahol 1956. október 25-én nemcsak a lába, a szíve is végzetessé válható sebet kap), a sok idehaza és szerte a világban bejárt vidék, a számtalan albérlet. És virtuális „szülőföld” lesz még maga a hosszas otthonkeresés is, jelképeként annak, ahogyan a modern ember már az otthontalanságban keres otthont, de szellemi szülőfölddé válik számára a mind elmélyültebben megismert magyar és világirodalom. Ez a természetéből adódó és tudatosan megerősített otthonosságigény ott van mesevilágában, sőt az irodalomtörténet szaktudósai számára is újat mondani képes íróportréiban, esszéiben is, a leginkább magától értetődően azonban szépírói munkáiban, mindig lírába hajló szociográfiáiban jelenik meg. Ez a világ egyszerre hétköznapien valóságos és e valóságon túli jelentések hordozója. Márkus Béla avatott topográfusa e sokféle, teremtő és teremtett szülőföldnek. Ezt mutatja be az indulás, kibontakozás és beérkezés műveiben, problematikájában, és ezt látja a ma is tartó pályaszakasz minden megelőző korszak elégikusságánál fájdalmasabb szépségű elmúlásverseiben is, amikor az elkerülhetetlen vég „közelítő telében” már nincs hova születni...

Márkus könyvének egyik sajátossága, hogy nemcsak Ágh életművét, hanem annak recepciótörténetét is bemutatja – és eközben sajátos fókuszú kritikátörténetet is kínál. Ebből kiviláglik: a műre figyelő megértés és az ideológiai elvárásokat, személyes elfogultságokat tükröző értetlenség egyaránt tartósan kíséri a költőt. Utóbbi jellemzi azokat a hivatalos elvárásokat, amelyek megfogalmazói kioktatják a költőt arról, hogy milyen verseket kellene írnia. Van abban valami sírni- és nevetnivaló, amikor a pártállam kultúrpolitikai direktíváinak jegyében ítéletet hirdető perzekutor-esztéta így fogalmaz: „Feladatvállalását konkretizálni kell: elhivatottságát, kötelességérzetét kapcsolja össze nagyobb távlatú szándékokkal.” Ez a hangnem inkább egy ügynöki feladatokat összegző tartótiszt jelentését idézi, mint egy kritikust. Nem kevésbé jellemző az a lekezelően lapos előítéleteség sem, amely szerint Ágh „a városba szakadt falusiak rossz közérzetéből teremt költészetet”. Még ha így lett volna is: e mondat leírásának idején, 1965-ben a parasztság téveszékbe, városokba verését, a falvak hagyományos közösségeinek fölszámolását sínylette az ország. A városba szakadt falusiak közérzeténél csak az otthon maradtoké volt rosszabb. Családok szakadtak szét, a már korábban széthullott paraszti-népi kultúra után a falu termelési kultúrájának megsemmisítése folyt – párhuzamosan a polgári hagyományok ellen folyó harccal. (Márkus egy 1984-es Ágh-interjú állításainak alátámasztására statisztikai adatokat idéz: köztük azt, hogy e nagy belső népvándorlás során hárommillióan költöztek faluról városba, amihez csak azt tehetjük hozzá, hogy ennek következményeként sorvad máig a vidék.) Ágh rossz közérzete egy ország állapotát jelezte, ennek kimondása valóban többet jelentett, mint a maga hangulatának, érzéseinek kifejezését: a kötelező boldogság parancsának teljesítését tagadta meg.

Iszkáz két kivételes alkotónak súgott. Nagy László a maga látomásos krónikájával, Ágh István más-ként, de nem kevesebb keserőséggel építette be „Iszkáz elestét” a magyar irodalmi tudatba. Amit Ágh István otthon és másutt látott, nem fért el verseiben. A lírai személyességet jellemző elégikus hang a költői világ sajátja, de méltó társra talált művekben is kivételesen gazdag, sokszínű, sok műfajú prózájában. Az életműnek ezt a vonulatát olyan elmélyülten elemzi Márkus, hogy könyve ismeretében látnunk kell: ha Ágh István történetesen egyetlen verset sem ír, ha nem költőként könyvel el a kritika, szociográfiáival, esszéivel, szépprózájával csak íróként is megkerülhetetlen értéke lenne irodalmunknak. Kötetei hosszú sorát taglalva monográfiája az írói életmű szervezősége hívja föl a figyelmet, arra, ahogyan ebben a prózában összeépül a táj, a kor, az emberek sorsa. Ágh szociográfiai hitelű riportjai, a szűkebb és tágabb szülőföldet, más tájak életét bemutató tudósításai a változások sokszor fájdalmas krónikáját „szerelmes földrajza” közegébe építik. Minden átalakulás pusztulás is, de a Kádár-kor változásait a hatalmi szempontok és ideológia vezérelte tudatos pusztítás még fájdalmasabbá tette. A gazdagodás, a falu minden korábnál magasabb fogyasztási szintje, az életkörülmények látványos javulása tragikus következményekkel járt. Az anyagi lehetőségek mögött lemaradó szellemi igények, bomló közösségek, a fiatalok elvándorlása, a falu életerejének megroppanása lett a (viszonylagos) jólét ára. Ez az élménykör (Nagy László búcsúzó lovacskájának, zöld angyalának, *Föld és Ég*-jének testvérvilága) jelenik meg Ágh szépprózájában is,

egyszerre állítva emléket a bomlás kora előtti falu értékrendjének, és mutatva be változásait. 1960-as, nem Iszákzról írt, de a szülőfalu világára is érvényes megállapításait Márkus így foglalja össze: „nem győzték meg a közös gazdálkodásnak nemhogy a fölényéről, de szükségszerű, a társadalmi haladást szolgáló voltáról sem. Akik a hagyományos paraszti létet felszámolták, a »mezőgazdaságot átállították«, idejétmúltak, korszerűtlennek, mi több, reakciónak minősítették az egyéni gazdálkodók munkakultúrára, szerteágazó termelési ismeretekre alapozott függetlenségét és önállóságát.” Ágh István azt is látja, hogy amikor a maga hatalmi érdekeinek megfelelően végrehajtott tézisesítéshez kötötte a rendszer az agrártechnológia modernizációját, ezt csak azért tekinthette és tüntethette föl a maga érdemének, mert korábban maga az állami beavatkozás akadályozta meg, hogy erre az egyéni gazdálkodás keretei között kerülhessen sor. Mert ez a hatalom úgy általában irtózott bármiféle függetlenségtől és önállóságtól.

Márkus emlékeztet arra, hogy többek, közöttük Csoóri Sándor is, úgy érezték, sőt nehezményezték is, hogy – mások mellett – Ágh István is csak műveivel, életműve építésével, kibontásával, gazdagításával foglalkozik, és nem vállal a (neki tulajdonított) világképének megfelelő közéleti szerepet. Meglehet, ezt bíráltnak szánta Csoóri, de szavainak – éppen a közéletiség szempontjából – lehetségesek másfajta olvasatai is. Elsőként az, hogy a magáéval rokonnak látta Ágh gondolkodásmódját, világképét: okkal. A diktatúra körülményei, maga az egypártrendszer azonban eleve kizárta, hogy az országban valóságos politikai élet működjön. A hatalommal való informális párbeszéd, folyamatos kapcsolattartás hozhatott eseti sikereket, de ehhez másféle alkat kellett, mint Ághé. Csoóri vállalta ezt a szerepet: művek sorával fizetett érte – neki ezt diktálta a sorsa, személyisége. Ágh István viszont tudta, hogy ő alkalmatlan arra a harcra, amely Csoóri mindennapjait kitöltötte.

Túl ezen: láthatóan nem hitte, hogy ez a fajta küzdelem sikeres lehet. Abban viszont hitt, hogy a művek szabadságharcát nem lehet elveszteni. Ezért költői „valóságirodalma” alapvetően kritikus: nincs írása, amelyben ne adna hangot aggodalmainak. Ha úgy tetszik: művekkel politizált. Márkus következetesen föl is tárja ezek kritikai vonulatát, ezzel bizonyítva a napi csatározásoktól távolmaradó költő közéletiségét, ami nemcsak a kádári, hanem a kilencvenes évek változásai utáni Magyarország értékellenességével is szemben állt, és olyan fontos művekben fejeződött ki, mint a *Rókacsárda*. Ágh kritikai alapállása és a maga egyéni módján megfogalmazódó – ne röstelljük ki mondani – paraszti érdekvédelme a kétéosztátú irodalmi közegben őt határozottan ahhoz az oldalhoz kapcsolta és kapcsolja, amit népnek szokás nevezni. Ezen az sem változtatott, hogy a *másik* oldal néhány meghatározó alakjával közeli személyes kapcsolatban állt.

Szellemi érdeklődésében lehetett világpolgár, elfogadhatta a városi-polgári-értelmiségi lét ajándékait, de éppen ebből a helyzetéből adódóan meg kellett őriznie a maga méltóságából kivetett parasztság sorsával való szolidaritását. Láthattuk: ez a hűség nem jelentett beszűkült, múltba forduló parasztságot, szemléletszűkítő irányzatosságot. Hogy ez mennyire nem lehetetlen, azt nemcsak Bartók vagy éppen Jeszenyin és Lorca példája bizonyítja, hanem olyan kortársaké, mint Nagy László, Juhász Ferenc, Csoóri Sándor és annyian mások. Ágh költőként természetes módon lép túl a petőfies vagy akár József Attilát követő „népi” világon, miközben prózájában szüntelenül visszatér a faluhoz, tágabb értelemben a vidékhez, de mindenekelőtt a pannon tájhoz. Itt van leginkább otthon, ezt a világot ismeri a legjobban. Nemcsak emlékeiből építkezve, gyerekkorának képein keresztül, hanem kívülről is, megújult szemmel is látva. Ez az a nézőpontot, amiből hitelesen tudja bemutatni mindazt, ami ennek a világnak bomlásában is értéke marad, és azt is, amitől nem ártott megszabadulnia. Márkus mélyreható elemzései bizonyítják, hogy a szeretetteljes, de kívülről tárgyilagosságával születő vidékképei hitelességének titka az, hogy „pestivé” válva sem lett „pesties”. Ez a már a hetvenes évekre kiforrott látásmód határozza meg szociográfiáit, „tájirodalmát”, regényei és elbeszélései természetét.

•

Az irodalomtörténész Márkus karakteréhez tartozik, hogy írása hősének művészi teljesítményét, művei értékét illetően háttérbe szorítja saját kritikusi lényét, személyes véleményét viszonylag ritkán fogalmazza meg közvetlenül. Annyira azonban nem húzódik vissza, hogy e könyve egyik utolsó oldalán ne írja le azt, amit mindvégig sugallt és bizonyított: „Aligha, talán, valószínűleg – kerülve a viszonylagosság viszonzszavait, van merszünk kijelenteni: élő irodalmunknak nincs Ágh Istvánénál sokrétűbb, szervezesebb és színesebb életműve.”

A fentiekben, minden látszat ellenére nem Ágh István munkásságáról, hanem Márkus Béla kötetének természetéről, értékeiről kívántam képet adni – noha ez alkalommal, amikor a monográfia olvasója a szerző és hőse bensőséges kapcsolatának is tanújává válik, e kettő aligha választható külön. Ezért összegzésül sem lehet mást mondani, mint amit ennek az írásnak elején már olvashattak: nagyszerű könyv született egy kitűnő költőről. (*Magyar Művészeti Akadémia, 2015*)

ÉZSIÁS ISTVÁN, Hommage à Le Corbusier II., 2010